

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення вченої ради університету
31 січня 2024 року,
протокол № 8.

Ректор, голова вченої ради університету,
доктор юридичних наук, професор

_____ Олег ОМЕЛЬЧУК

_____ 2024 року
М.П.

РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД»
для підготовки на другому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня магістра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право

м. Хмельницький
2024

РОЗРОБНИК:

доцент кафедри міжнародного та європейського права,
доктор філософії
«__» січня 2024 року

Андрій ІВАНІЦЬКИЙ

Професорка кафедри кримінального права та процесу,
докторка юридичних наук, доцентка
«__» січня 2024 року

Юлія ЦИГАНЮК

СХВАЛЕНО

Рішення кафедри міжнародного та європейського права
«22» січня 2024 року, протокол № 7 .

Завідувачка кафедри,
кандидатка юридичних наук, доцентка
«22» січня 2024 року

Світлана ЛОЗІНСЬКА

Рішення кафедри кримінального права та процесу
«13» січня 2024 року, протокол № 8 .

Завідувач кафедри,
кандидат юридичних наук, доцент
«13» січня 2024 року

Сергій КРУШИНСЬКИЙ

Декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент
«__» січня 2024 року

Віктор ЗАХАРЧУК

ПОГОДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
«23» січня 2024 року, протокол №. 4

Перша проректорка, голова методичної ради
університету, кандидатка наук з державного
управління, доцентка

Ірина КОВТУН

Обліковий обсяг 1,68 ум.др.арк.

ЗМІСТ

	Стор.
1. Опис навчальної дисципліни	— 4
2. Заплановані результати навчання	— 6
3. Програма навчальної дисципліни	— 8
4. Структура вивчення навчальної дисципліни	— 19
4.1. Тематичний план навчальної дисципліни	— 19
4.2. Аудиторні заняття	21
4.3. Самостійна робота студентів	— 21
5. Методи навчання та контролю	— 21
6. Схема нарахування балів	— 22
7. Рекомендована література	— 22
7.1. Основна література	— 22
7.2. Допоміжна література	— 24
8. Інформаційні ресурси в Інтернеті	— 25

1. Опис навчальної дисципліни

1. Шифр і назва галузі знань	— 08 Право
2. Код і назва спеціальності	— 081 Право
3. Назва спеціалізації	— не передбачено
4. Назва дисципліни	— Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод
5. Тип дисципліни	— обов'язкова
6. Код дисципліни	— ОДПП 1.3.
7. Освітній рівень, на якому вивчається дисципліна	— другий
8. Ступінь вищої освіти, що здобувається	— магістр
9. Курс / рік навчання	— перший
10. Семестр	— перший
11. Обсяг вивчення дисципліни:	
1) загальний обсяг (кредитів ЄКТС / годин)	— 5,5/165
2) денна форма навчання:	
аудиторні заняття (годин)	— 66
% від загального обсягу	— 40
лекційні заняття (годин)	— 34
% від обсягу аудиторних годин	— 21
семінарські заняття (годин)	— 32
% від обсягу аудиторних годин	— 19
самостійна робота (годин)	— 99
% від загального обсягу	— 60
тижневих годин:	
аудиторних занять	— 4
самостійної роботи	— 6
3) заочна форма навчання:	
аудиторні заняття (годин)	— 28
% від загального обсягу	— 17
лекційні заняття (годин)	— 16
% від обсягу аудиторних годин	— 10
семінарські заняття (годин)	— 12
% від обсягу аудиторних годин	— 7
самостійна робота (годин)	— 137
% від загального обсягу	— 83
тижневих годин:	
аудиторних занять	— 2,8
самостійної роботи	— 9,9
12. Форма семестрового контролю	— екзамен
13. Місце дисципліни в логічній схемі:	
1) попередні дисципліни	— О.081.М.3 Проблеми нормотворення та правозастосування; О.081.М.2 Україна в міжнародному правовому вимірі; В.081.М.1.4 Захист прав споживачів за законодавством України та Європейського Союзу; В.081.М.1.2 Громадянське

	суспільство в умовах правової реальності Європи та України; В.081.М.1.3 Захист прав в мережі Інтернет в Україні та Європейському Союзі; В.081.М.1.23 Теорія і практика кримінально-правової кваліфікації; В.081.М.1.24 Теорія і практика кримінально-процесуального доказування
2) супутні дисципліни	– В.081.М.2.4 Змагальні засади кримінального судочинства; В.081.М.2.17 Правові цінності Європейського Союзу
3) наступні дисципліни	– В.081.М.3.4 Перегляд судових рішень у кримінальному провадженні
14. Мова вивчення дисципліни	– Українська.

2. Заплановані результати навчання

Програмні компетентності, які здобуваються під час вивчення навчальної дисципліни	ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК2. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні. ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. ЗК6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність). ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення. СК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності. СК2. Здатність аналізувати та оцінювати вплив правової системи Європейського Союзу на правову систему України. СК3. Здатність аналізувати та оцінювати вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи та правозастосування в Україні. СК4. Здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародних правових систем з правовою системою України. СК5. Здатність використовувати сучасні правові доктрини та принципи у правотворчості та в процесі застосовування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції. СК6. Здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію. СК7. Здатність застосовувати знання та розуміння основних засад (принципів) та процедур судочинства в Україні. СК10. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування.
Програмні результати навчання	РН 1. Оцінювати природу та характер суспільних процесів і явищ, і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання. РН 2. Співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами. РН 6. Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи. РН 7. Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання. РН 11. Використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції. РН 12. Проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права різних правових систем, враховуючи взаємозв'язок правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу. РН 13. Аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів. РН 14. Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування.

Після завершення вивчення дисципліни здобувач повинен продемонструвати такі результати навчання:	
1. Знання <i>(здатність запам'ятовувати або відтворювати факти (терміни, конкретні факти, методи і процедури, основні поняття, правила і принципи, цілісні теорії тощо)</i>	
1.1)	механізму гармонізації та уніфікації національних правових систем та вироблення єдиного наднаціонального підходу щодо розуміння сутності та складових права на справедливий судовий розгляд;
1.2)	механізмів імплементації європейських стандартів в національну правову систему;
1.3)	особливостей формування стандартів застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;
1.4)	критеріїв, що враховуються під час оцінки наявності ефективного засобу юридичного захисту;
1.5)	об'єктивного підходу до розуміння ролі, місця та значення розгляду справ Європейським судом з прав людини.
2. Розуміння <i>(здатність розуміти та інтерпретувати вивчене, уміння пояснити факти, правила, принципи; перетворювати словесний матеріал у, наприклад, математичні вирази; прогнозувати майбутні наслідки на основі отриманих знань)</i>	
2.1)	правової природи права на справедливий судовий розгляд та усвідомлювати наслідки, які з цього випливають;
2.2)	змісту принципу верховенства права через призму європейських стандартів застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;
2.3)	механізму гармонізації та уніфікації національних правових систем та вироблення єдиного наднаціонального підходу щодо розуміння сутності та складових права на справедливий судовий розгляд;
2.4)	впливу фундаменталізації прав людини на формування європейських стандартів застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.
3. Застосування знань <i>(здатність використовувати вивчений матеріал у нових ситуаціях (наприклад, застосувати ідеї та концепції для розв'язання конкретних задач)</i>	
3.1)	аналізу та тлумачення рішення Європейського суду з прав людини за ключовими напрямками: справи щодо захисту права на життя, права на захист від катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження або покарання, права на свободу, права на справедливий судовий розгляд, права на повагу до приватного життя, справ щодо захисту соціально-економічних та політичних прав;
3.2)	застосувати набуті знання у вирішенні практичних питань;
3.3)	методологічних аспектів взаємодії науки, ЄКПЛ та практики ЄСПЛ;
3.4)	аналізувати та класифікувати права і свободи людини;
3.5)	застосовувати положення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини у судовій сфері, сфері законодавства та в адміністративній практиці.
4. Аналіз <i>(здатність розбивати інформацію на компоненти, розуміти їх взаємозв'язки та організаційну структуру, бачити помилки й огріхи в логіці міркувань, різницю між фактами і наслідками, оцінювати значимість даних)</i>	
4.1)	правової природи права на справедливий судовий розгляд та усвідомлювати наслідки, які з цього випливають;
4.2)	найбільш ефективних засобів захисту прав індивіда Європейським судом з прав людини;

4.3)	найбільш ефективних форм та способів реалізації прав і свобод людини;
4.4)	національного законодавства на встановлення відповідності європейським стандартам в сфері захисту прав людини;
4.5)	оцінки Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та протоколам до неї, які гарантують захист прав людини.
5. Синтез <i>(здатність поєднувати частини разом, щоб одержати ціле з новою системною властивістю)</i>	
5.1)	критичної оцінки чинному вітчизняному законодавству та практиці його застосування з позицій доктринального бачення ЄСПЛ права на справедливий суд, вираженого у його рішеннях;
5.2)	кваліфікованого тлумачення та застосовування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у судовому провадженні;
5.3)	врахування та аргументування права ЄСПЛ при здійсненні практичної діяльності;
5.4)	стану відповідності чинного законодавства України правовим висновкам ЄСПЛ;
5.5)	місце і ролі національного законодавства в порівнянні з правовими висновками ЄСПЛ.
6. Оцінювання <i>(здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі)</i>	
6.1)	правових позицій ЄСПЛ;
6.2)	історичних аспектів розвитку європейським механізмів захисту прав індивіда;
6.3)	передумов становлення європейської системи захисту прав людини;
6.4)	техніки організації й механізм діяльності ЄСПЛ;
6.5)	практику Європейського суду з прав людини.
7. Створення (творчість) <i>(здатність до створення нового культурного продукту, творчості в умовах багатовимірності та альтернативності сучасної культури)</i>	
7.1)	принципів визначення правової природи механізму захисту ЄСПЛ;
7.2)	поточних та перспективних планів діяльності ЄСПЛ;
7.3)	звітів про виконання завдань;
7.4)	висновків за результатами особистої праці;
7.5)	комунікативних зв'язків з оточуючими.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Європейська інституційна система захисту прав людини. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.): історичні причини й умови прийняття; вихідні засади; протоколи до Конвенції; місце у національних системах джерел права держав-членів Ради Європи. Історія прийняття ЄКПЛ. Загальна характеристика ЄКПЛ. Юридична природа норм Конвенції. Структура та зміст Конвенції. Основні права та свободи, закріплені у Конвенції. Статут ЄСПЛ. Статутні органи Ради Європи у сфері захисту людських прав. Парламентська Асамблея Ради Європи. Комітет Міністрів Ради Європи. Комітет Ради Європи проти катувань. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Тема 2. Тлумачення Конвенції ЄСПЛ та юридична природа рішень ЄСПЛ

Поняття тлумачення, інтерпретації норм ЄКПЛ. Повноваження, компетенція у тлумаченні норм ЄКПЛ. Тлумачення за принципом «плодів отруйного дерева». Юридична сила тлумачення норм ЄКПЛ. Nulum crimen sine lege та зворотна сила закону. Принцип non bis in idem. Поняття прецедентного права ЄСПЛ. Визначення прецедентного характеру рішень ЄСПЛ. ЄСПЛ як «класичний» прецедент». ЄСПЛ як усталена судова практика, прецедент романо-германської правової системи. Види рішень Європейського суду з прав

людини. Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини у сфері законодавства та в адміністративній практиці.

Тема 3. Право на життя

Право на життя в рішеннях Європейського суду з прав людини. Негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на життя. Позитивні зобов'язання держав щодо реалізації права на життя. Реагування держави на загибель особи: проведення ефективного розслідування (справа «Макканн та інші проти Сполученого Королівства» (McCANN v. the United Kingdom) від 27 вересня 1995 р., заява № 18984/91; справа «Сергій Шевченко проти України» (Sergey Shevchenko v. Ukraine) від 4 квітня 2006 року, заява № 32478/02 ; справа «Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine) від 17 січня 2013 року, заява № 52013/08), інституційна і практична незалежність розслідування (справа «Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom) від 14 березня 2002 р.), збереження доказів розслідування (справа «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) від 8 листопада 2005 р., заява № 34056/02).

Сфера застосування ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (усі випадки насильницької смерті чи зникнення особи; розслідування обставин смерті та зберігання матеріалів такого розслідування; планування та проведення операцій із застосування сили; виключно необхідне застосування сили; застосування зброї та спецзасобів; смерть під час військової служби; надзвичайні ситуації, бойові дії, військові навчання; загроза для життя у разі вислання (депортації, екстрадиції)).

Смертна кара: застосування та заборона (Арабська хартія прав людини 2004 р., Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, щодо скасування смертної кари за всіх обставин 2002 р., Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування смертної кари 1989 р.).

Право на еутаназію (право на смерть) (справа «Прітті проти Сполученого Королівства» (Diane Pretty v. UK) від 29 квітня 2002 р., заява № 2346/02).

Право на штучне переривання вагітності (справа «Тішонц проти Польщі» від 20 березня 2007 р., заява № 27617/04).

Тема 4. Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання

Співвідношення та критерії розмежування основних форм поведінки, що складають предмет регулювання ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. – катування, нелюдське поводження та поводження, що принижує гідність. Абсолютний характер права гарантованого ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Принцип «мінімального рівня жорстокості» (відносність оцінки та залежність від обставин конкретної справи). Справедлива сатисфакція жертвам катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Форми забороненого поводження в контексті затримання чи тримання під вартою: фізичне насильство (справа «Лопатін і Медведський (Lopatin and Medvedskiy) проти України» від 20 травня 2010 р., заява № 2278/03), (справа «Давидов та інші (Davydov and others) проти України» від 1 липня 2010 р., заява №№ 17674/02 і 39081/02), (справа «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering Case v. the United Kingdom) від 26 червня 1989 р., заява № 14038/88); психічні страждання (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 р., серія А № 25).

Особливості порушення вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: тримання під вартою; методи ведення допиту; належна медична допомога; ризик зазнати поганого поводження за кордоном; поводження з родичами.

Негативні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Позитивні зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Тема 5. Право на свободу та особисту недоторканість

Обсяг, складові права на свободу та особисту недоторканість. Сфера застосування ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (захист від довільного і незаконного утримання під вартою; необхідність повідомлення про причини арешту і будь-які кримінальні обвинувачення; встановлення судового контролю за утриманням під вартою у кримінальних обвинуваченнях; дотримання права на розгляд справи про звільнення від незаконного або довільного утримання під вартою; в'їзд без відповідного дозволу в країну, вислання, депортація, екстрадиція, примусове утримання іноземців у міжнародній зоні аеропорту; поміщення до карцерного приміщення, гауптвахти; право на компенсацію за незаконний або довільний арешт чи затримання).

Негативні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість. Позитивні зобов'язання держав щодо права на свободу та особисту недоторканість.

Поняття, зміст та обмеження права на свободу пересування та права на вільний вибір місця проживання.

Позбавлення свободи згідно зі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: застосування запобіжного заходу «взяття під варту» (справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*) від 21.04.2011 р., заява № 42310/04); примусова госпіталізація (справа «М. проти України» (*M. v. Ukraine*) від 19.04.2012 р., заява № 2452/04); примусове тримання у психіатричній лікарні з метою проведення експертизи (справа «Заїченко проти України» (№ 2) від 26.02.2015 р., заява № 45797/09).

Законність позбавлення свободи: підстави, передбачені законом; дотриманість процедури; узгодження національного законодавства з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (справа «Чанєв проти України» (*Chanayev v. Ukraine*) від 09.10.2014 р., заява № 46193/13).

Затримання з порушенням ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому числі й за умов, якщо відповідна особа погодилась на те, щоб її затримали (справа «Осипенко проти України» (*Osypenko v. Ukraine*) від 9.11.2010 р., заява № 4634/04).

Підстави обрання запобіжного заходу у вигляді «взяття під варту» (пп.1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод): фактична підстава – наявність системи неспростовних доказів підозри щодо вчинення обвинуваченим (підозрюваним) кримінально-карного діяння (злочину); юридична підстава – ухвала слідчого судді, суду, винесені відповідно до закону.

Механізм застосування запобіжного заходу «взяття під варту»: внесення слідчому судді, суду клопотання про обрання запобіжного заходу; прийняття рішення про обрання запобіжного заходу та його оформлення; доведення рішення до відповідних осіб та складання необхідних документів; вжиття необхідних додаткових заходів, що впливають із суті обраного запобіжного заходу (справа «Бенхам проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*) від 10.06.1996 р., п. 41, Reports 1996-III).

Тривалість тримання під вартою (справа «Харченко проти України» (*Kharchenko v. Ukraine*) від 22.11.2011, заява № 40107/02).

Критерії визначення обґрунтованості підозри: формальне закріплення правопорушення, у якому підозрюється затриманий в кримінальному законі держави; наявність фактів причетності особи до вчинення правопорушення (справа «Плешков проти України» (*Pleshkov v. Ukraine*) від 10.02.2011 р., заява № 37789/05).

Причини для відмови у звільненні під заставу: ризик того, що підсудний не з'явиться в судові засідання; ризик того, що підсудний вживатиме заходів для запобігання відправленню

правосуддя; ризик того, що підсудний вчинить інші правопорушення (справа «Панченко проти Росії» (*Panchenko v. Russia*) від 08 лютого 2005 р., заява № 45100/98).

Тема 6. Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції

Обсяг, складові права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Сфера застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: приватне життя (фізична цілісність, медичне лікування, зберігання та доступ до особистих даних, репутація, ім'я, сексуальне життя та сексуальна орієнтація); сімейне життя (шлюбні відносини, зв'язки між батьком/матір'ю та дитиною, встановлення батьківства); житло (поняття та види житла, обшук житла); кореспонденція (листи, телефонні розмови, електронно-поштові повідомлення, цензурування листів осіб позбавлених волі).

Негативні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Позитивні зобов'язання держав щодо реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції.

Поняття «поваги» до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції в розумінні Європейського суду з прав людини (справа «Ван Ойстервік проти Бельгії» (*Van Oosterwijck case*) від 06.11.1980 р., заява № 7654/76).

Концепція «приватність» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зберігання інформації щодо особистих даних та доступ до особистих даних: відкрита інформація, інформація з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна, службова).

Репутація і честь особи як сфера захисту приватного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на приватне життя: зміна, написання ім'я, прізвище особи (справа «Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11.09.2007 р., заява № 59894/00); визначення сексуальної ідентичності, способу одягатись (справа «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) від 22.10.1991 р., серія А № 45, п. 41), вільне розпорядження своїм тілом (справа «Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) від 11.07.2002 р., заява № 28957/95), збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних (справа «Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*) від 29.06.2006 р., заява № 11901/02), безпечне довкілля (справа «Лопес Остра проти Іспанії» (*Lopes Ostra v. Spain*) від 09.12.1994 р., заява № 16798/80), зберігання та доступ до особистих даних (справа «Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], заява № 28341/95, п. 43) та ін.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на сімейне життя: право батьків і дітей бути поряд один з одним (справа «Савіні проти України» від 18.12.2008 р., заява № 39948/06), формальні сімейні відносини, навіть без фактичного наповнення (справа «Абдулазіз, Кабалес і Балканделі проти Сполученого Королівства» (*Abdulaziz, Cabales and Balkandalie v. the United Kingdom*) від 24 квітня 1985 р., заяви № № 9214180, встановлення батьківства (справа «Расмуссен проти Данії» (*Rasmussen v. Denmark*) від 28 листопада 1984 р., серія А № 87 п. 33), відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (справа «Савіні проти України» (*Savinu*) від 18 грудня 2008 р., заява № 39948/06); рівність між дітьми, статус позашлюбних дітей (справа «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 27 квітня 1979 р., заява № 6833/74).

Концепція «житла» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на місце проживання. Право на недоторканість житла. Обшук житла. Перешкоди у користуванні житлом.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на житло: місце, облаштоване особою як її дім, навіть якщо його заснування не відповідало чинному законодавству (справа «Баклі проти Сполученого Королівства» від 25 вересня 1996

р., заява № 20348/92, п. 53); місце, куди особа має намір повернутися чи де було її постійне помешкання (справа «Гіллоу проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 1986 р., Серія А, № 109, п. 46); житло, яке має статус «службового» (справа «Новосельський проти України» від 11 березня 2003 р., заява № 47148/99); приміщення, пов'язані з професійною діяльністю (офіси) (справа «Німіц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р., Серія А № 251-В, п. 29), складські приміщення (справа Товариство «Colas Est» проти Франції від 16 квітня 2002 р., заява № 37971/97).

Концепція «кореспонденція» у розумінні ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Форми спілкування: листи, посилки, телефонні розмови, повідомлення на пейджер, сповіщення по телетексту, розмови у приватній радімережі.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на кореспонденцію: зберігання та обробка інформації щодо телефонних з'єднань (справа «Копланд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*), рішення від 3.04.2007 р., заява № 62617/00), цензура, перехоплення або затримання листів ув'язнених (справа «Сергій Волосюк проти України» (*Sergey Volosyuk v. Ukraine*) від 12.03.2009 р., заява № 1291/03).

Умови виправданості втручання до права на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції: втручання «згідно із законом»; відповідність законній (легітимній) меті; «необхідність в демократичному суспільстві».

Тема 7. Свобода думки, совісті і релігії

Еволюція права на свободу думки, слова, совісті і віросповідання. Співвідношення понять: «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії», «свобода світогляду», «свобода віросповідання».

Сфера застосування ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: свобода думки, совісті, переконання, віросповідання, зміна релігії або переконань; організація та реєстрація релігійних громад; ведення справ релігійних громад (у тому числі й майнових); релігійне навчання; релігійні організації (релігійні секти, сектантство); відмова від військової служби з релігійних переконань, альтернативна (невійськова) служба та ін.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті і релігії. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу думки, совісті та релігії.

Принцип ідеологічного нейтралітету як основа реалізації права на свободу думки. Заборона цензури. Право сповідувати релігію або не сповідувати жодної. Право на релігійну або світську освіту. Гарантування таємниці сповіді.

Обмеження права на свободу думки, совісті і релігії. Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу думки, совісті і релігії: наявність правових підстав передбачених в національному законодавстві; наявність легітимної мети – «інтерес громадської безпеки, охорона публічного порядку, здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб»; «необхідність в демократичному суспільстві» (справа «Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin проти Туреччини*) від 29 червня 2004 р., заява № 44774/98).

Тема 8. Свобода вираження поглядів та свобода зібрань та об'єднання

Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів: право на свободу безперешкодного дотримання своїх переконань; право на свободу пошуку інформації; право на свободу одержання інформації; право на свободу поширення інформації, незалежно від державних кордонів (справа «Гендісайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*) від 7 грудня 1976 р., серія А, № 24, п. 49).

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.

Співвідношення поглядів, переконань, думок, уявлень. Розрізнення фактів і оціночних понять.

Засоби вираження поглядів: усні висловлювання (справа «Курпіану проти Кіпру» (Kurgianou v. Cyprus) від 15 грудня 2005 р.; заява № 73797/01); книжки (справа «Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції» (Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France) [GC] від 22 жовтня 2007 р., заяви №№ 21279/02 та 36448/02); статті в засобах масової інформації (справа ««Українська Прес-Група» проти України» (Ukrainian Media Group v. Ukraine) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01); оголошення, зображення (наприклад, фотографії), графіка; відео і кіно, телевізійні передачі (справа «Йерсїлд проти Данії» (Jersild c. Danemark) від 23 вересня 1994 р., серія А, № 298 № 15890/89); поведінка, що виражає ідеї (носіння одягу) та ін.

Право на доступ до Інтернету. Доступ Інтернету як передумова здійснення свободи вираження поглядів онлайн. Обмеження свободи вираження поглядів у Інтернеті.

Засоби масової інформації як спосіб реалізації свободи вираження поглядів: свобода вираження поглядів у друкованих засобах масової інформації; свобода вираження поглядів в аудіовізуальних засобах масової інформації (справа «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88, п. 63).

Обмеження свободи вираження поглядів. Межі допустимої критики.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті інтерпретації поняття «погляди»: інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (справа «Інформаціорферайн Лентіа» та інші проти Австрії» від 24 листопада 1993, Серія А, № 276, заяви №№ 13914/88, 15041/89, 15717/89, 15779/89 та 17207/90); участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (справа «Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії» від 20 травня 1999 р., заява № 21980/93); критичні висловлювання на адресу працівників державних установ (справа Лінгенса від 8 липня 1986 р., Серія А, №. 103); мистецькі твори та вистави (справа «Інститут Отто Племінгера проти Австрії» від 20 вересня 1994 р., Серія А № 295-А, заява № 13470/87); інформація комерційного характеру (справа «Маркт Інтерн Верлаг GmbH та Клаус Беерманн проти Німеччини» від 20 листопада 1989 р., Серія А № 165, заява № 10572/83).

Свобода мирних зібрань та об'єднання як свобода комунікації. Поняття «мирне зібрання» й «об'єднання». Автономне тлумачення поняття «мирне зібрання».

Сфера застосування ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: закриті зібрання; зібрання у громадських місцях; збори у встановленому місці; публічні процесії; сидячі демонстрації, зібрання автомобілів (справа «Баррако проти Франції» (Barraco v. France) від 5 березня 2009 року, заява № 31684/05).

Мета, коло учасників, ступінь організованості, тривалість мирних зібрань та об'єднань. Форми зібрань: концерт, пікет, інформаційні пункти, зібрання політичних партій, флешмоб, страйк, мітинг, похід, демонстрація, спеціальні публічні заходи. Мирність зібрання та його беззбройний характер: немирне вираження поглядів, намір насильницького досягнення цілей, застосування сили.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на свободу зібрань та об'єднання.

Принципи реалізації права на свободу зібрань: презумпція на користь проведення зібрання; зобов'язання держави щодо сприяння мирним зібранням та їх захисту; законність; пропорційність; недискримінація; належна адміністрація; відповідальність адміністративних органів.

Обмеження права на свободу зібрань та об'єднання. Обмежувальні заходи (обмежувальне рішення адміністративного суду): обмеження щодо місця проведення зібрання, обмеження щодо часу проведення зібрання, обмеження щодо виду і часу зібрання. Примусове припинення (розпуск) зібрання, що триває. Санкції до учасників зібрання (справа

«Корецький та інші проти України» (*Koretskyu and others v. Ukraine*) від 3 квітня 2008 року, заява № 40269/02).

Умови виправданості втручання держави у сферу реалізації права на свободу зібрань та об'єднання: національна безпека; громадський порядок; запобігання заворушенням чи злочинам; охорона здоров'я населення; захист прав і свобод інших людей (справа «Свято-Михайлівська парафія» проти України» (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*) від 14 червня 2007 року, заява № 77703/01).

Тема 9. Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту

Поняття «права на справедливий суд». Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на справедливий суд. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на справедливий суд.

Обсяг та складові права на справедливий суд: суд встановлений законом, незалежний розгляд справи; неупереджений (безсторонній) розгляд справи; відкритість процесу та публічність проголошення рішення суду; доступ до суду; розгляд справи у розумні строки; рівність сторін у процесі; право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення на захист; обґрунтованість судового рішення.

Суд встановлений законом (справа «Сокурєнко і Стригун проти України» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20.07.2006 р., заяви №№ 29458/04, 29465/04): належний склад суду; наявність достатніх повноважень для розгляду певної категорії справ та ухвалення відповідних рішень; повноважний склад суду (в т.ч. дотримання правил автоматизованого розподілу справ); дотримання правил підсудності.

Незалежність суду (справа «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), від 9.01.2013 р., заява № 21722/11): спосіб призначення та звільнення членів суду; терміни перебування на посаді судді; існування гарантій від зовнішнього тиску.

Неупередженість суду (справа «Паскал проти України» (*Paskal v. Ukraine*) від 15.12.2011 р., заява № 24652/04): суб'єктивні прояви (особисті переконання та поведінка окремого судді), об'єктивні прояви (відсутність будь-яких сумнівів у безсторонності судді).

Рівність сторін у судовому процесі (справа «Менчінская проти Росії» (*Menchinskaya v. Russia*) від 15.01.2009 р., заява № 42454/02): відсутність сприятливіших умов у наданні доказів та представленні позиції; розуміння «справедливого балансу» між сторонами, надання розумної можливості представляти справу у таких умовах, які не ставлять одну сторону в суттєво не вигідне становище стосовно другої сторони.

Доступність суду (справа «Трегубенко проти України» (*Tregubenko v. Ukraine*), рішення від 2.11.2004 р., заява № 61333/00): можливість подати заяву до суду; обов'язок суду розглянути справу по суті з винесенням остаточного рішення у справі; обов'язкове виконання рішення в розумний строк.

Критерії розумності строку (справа «Павлюлинець проти України» (*Pavlyulynets v. Ukraine*) від 6.09.2005 р., заява № 70767/01, п. 53; справа «Мороз та інші проти України» (*Moroz and others v. Ukraine*) від 21.12.2006 р., заява № 36545/02, п. 62): правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі; поведінка органів державної влади, насамперед суду; характер процесу та його значення для заявника.

Право на захист (справа «Артіко проти Італії» (*Artico v. Italy*) від 13.05.1980 р., заява № 6694/74): право захищати себе особисто; можливість обрати адвоката; право на безоплатне юридичне представництво за недостатності особистих коштів і в ситуації, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Тема 10. Захист права власності

Обсяг, складові права на вільне володіння власністю. Концепція «майна» у розумінні Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: існуюче рухоме та нерухоме майно; кошти; акції; патенти; ліцензії; економічні інтереси;

нематеріальні активи; «законні сподівання» щодо отримання коштів відповідно до умов угоди; борг за судовим чи арбітражним рішенням; право займатися тією чи іншою професією; правомірне очікування застосування певних умов до індивідуальної ситуації, що вимагає правового вирішення.

Зміст «права на власність» відповідно до Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: право безперешкодного користування майном; умови й обставини відчуження майна; державне регулювання майнових відносин, також контроль за використанням майна в світлі співвідношення індивідуальних і громадських інтересів.

Негативні зобов'язання держави щодо реалізації права на вільне володіння власністю. Позитивні зобов'язання держави щодо реалізації права на вільне володіння власністю.

Умови правомірності та межі допустимості втручання у право на вільне володіння власністю: наявність правових підстав («в порядку, встановленому законом»); наявність легітимної мети для застосування обмежень («в інтересах суспільства»), пропорційність («забезпечення справедливої рівноваги між інтересами суспільства та необхідністю додержання фундаментальних прав окремої особи»).

Проблеми реалізації положень Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у здійсненні та юрисдикційному захисті права власності на землю в Україні. Проблеми реалізації механізму захисту права власності на тимчасово окупованій території України.

Правові позиції Європейського суду з прав людини у контексті реалізації права на вільне володіння власністю: заборона дискримінації у зв'язку з майновими правами (справа «Андрєєва проти Латвії» (*Andrejeva v. Latvia*) від 18.02.2009 р., заява № 55707/00); обґрунтованості сподівань (справа «Сук проти України» (*Suk v. Ukraine*) від 10.03.2011 р., заява № 10972/05); втручання у право на мирне володіння майном (справа «Ян та інші проти Німеччини» (*Jahn and others v. Germany*) від 30.06.2005 р., заява № 46720/99, 72203/01, 72552/01; справа «Серявін та інші проти України» (*Seryavin and others v. Ukraine*) від 10.02.2010 р., заява № 4909/04).

Тема 11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄСПЛ у контексті кримінальних проваджень.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї як джерело права у кримінальному процесі. Порядок кримінального провадження на території України. Кримінально-процесуальне законодавство. Поняття кримінального процесуального права, його джерела. Значення Конституції України для формування кримінального процесуального законодавства і регулювання кримінального провадження. Кримінальний процесуальний кодекс України як джерело права. Міжнародні договори України як джерело кримінального процесуального права України. Групи міжнародних договорів: а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального провадження та регулюють окремі кримінальні процесуальні механізми; б) міжнародні конвенції, які спрямовані на співробітництво держав-учасниць договорів на боротьбу зі злочинами; в) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ. Інші закони, які містять норми кримінального процесуального права. Детальний аналіз Конвенції та Протоколів до неї, що можуть бути застосовані у кримінальних провадженнях. Спеціальна процедура імплементації. Європейська конвенція з прав людини в системі джерел права України за своєю юридичною силою.

Європейський суд з прав людини: загальна характеристика. Порядок формування та діяльності Суду, його компетенція, процедура розгляду ним справ. ЄСПЛ у повному складі. Секція ЄСПЛ. Регламент ЄСПЛ. Судді ЄСПЛ від України. Порядок набуття статусу судді ЄСПЛ.

Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні. Вимоги КПК України. Стаття 8 КПК України «Верховенство права». Стаття 9 КПК України «Законність». 2 види зобов'язань держави: негативні та позитивні. Поняття практики ЄСПЛ. Використання

практики ЄСПЛ Верховним Судом. Основні елементи доктрини використання практики ЄСПЛ Верховним Судом. Роль судів у забезпеченні єдності застосування закону.

Тема 12. Застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у контексті засад кримінального провадження

Загальновизнані міжнародні стандарти та принципи кримінального провадження в галузі прав людини. Міжнародні стандарти як взірць законодавчого забезпечення прав людини, у тому числі – у сфері кримінальної процесуальної діяльності. Наближення законодавства України до загальновизнаних міжнародних стандартів як ключова складова процесу її світової інтеграції. Трансформування або проходження процесу імплементації, як введення в дію норм міжнародних договорів до кримінального законодавства. Захист своїх прав у Комітеті з прав людини, заснованого на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 року, а також у комітеті проти катувань, утворених відповідно до Універсальної Європейської конвенції проти катувань. Міжнародні стандарти, що застосовуються у кримінальному провадженні: Право на те, щоб не бути утримуваним в рабстві чи підневільному стані (ст. 4 Конвенції). Право на те, щоб не піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському чи принижуючому гідність поводженню чи покаранню (ст. 3 Конвенції). Право на рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону (ст. 13-14 Конвенції). Право на ефективне відновлення в правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом (ст. 13 Конвенції). Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції). Право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції). Право на призначення покарання виключно на підставі закону (ст. 7 Конвенції). Право на повагу до особистого та сімейного життя (ч. 1 ст. 8 Конвенції). Право на власність (ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції). Право не бути позбавленим свободи за невиконання будь-якого договірної зобов'язання (ст. 1 Протоколу № 4 до Конвенції).

Практика ЄСПЛ та її роль у розкритті засад кримінального провадження. Принципи права. Верховенство права (ст. 8 КПК, ст. 1 ЄКПЛ). Законність (ст. 9 КПК, ст. 5, 6, 7, 8 та ін. ЄКПЛ). Рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК, ст. 6, ст. 14 ЄКПЛ, Протокол № 12 до Конвенції). Повага до людської гідності (ст. 11 КПК, ст. 3 ЄКПЛ). Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК, ст. 5 ЄКПЛ). Недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК, ст. 8 ЄКПЛ). Таємниця спілкування (ст. 14 КПК, ст. 8 ЄКПЛ). Невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК, ст. 8 ЄКПЛ). Недоторканність права власності (ст. 16 КПК, ст. 1 Першого протоколу). Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21 КПК, ст. 6 ЄКПЛ). Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК, п. 4 ст. 5 та ст. 13 ЄКПЛ).

Тема 13. Застосування гарантій Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час досудового розслідування

Поняття обвинувачення у практиці ЄСПЛ. Державне обвинувачення. Обвинувачення. «Езе і Коннорс проти Сполученого Королівства» (Ezeh and Connors v. United Kingdom) [ВП], 39665/98, 9 жовтня 2003 року. «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). «Матієк проти Польщі» (Matyjek v. Poland) (ухв.), 38184/03, «Р. проти Сполученого Королівства» (R v. United Kingdom) (ухв.), 33506/05, 4 січня 2007 року.

Зобов'язання щодо розслідування. Стаття 25 КПК України «Публічність». «Кайя проти Туреччини» (Kaaya v. Turkey), 22729/93, 19 лютого 1998 року. «М. Ч. проти Болгарії» (M C v. Bulgaria), 39272/98, 4 грудня 2003 року. «Рамсагаї і інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. Netherlands) [ВП], 52391/99, 15 травня 2007 року. «Дімітрова та інші проти Болгарії» (Dimitrova and Others v. Bulgaria), 44862/04, 27 січня 2011 року. «Кобзару проти Румунії» (Cobzaru v. Romania), 48254/99, 26 липня 2007 року.

Запобіжні заходи. Види запобіжних заходів за кримінальним процесуальним законодавством України: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; «спеціальні» види запобіжних заходів під час застосування особливих порядків кримінального провадження. «Д. М. Т. та Д. К. І. проти Болгарії» (*D M T and D K I v. Bulgaria*), 29476/06, 24 липня 2012 року, «Шаал проти Люксембургу» (*Schaal v. Luxembourg*), 51773/99, 18 лютого 2003 року; «Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), 12954/87, 22 лютого 1994 року; «Шимоволос проти Росії» (*Shimovolos v. Russia*), 30194/09, 21 червня 2011 року; «Котій проти України» (*Kotiy v. Ukraine*), 28718/09, 5 березня 2015 року. Формальне дотримання «Ранінен проти Фінляндії» (*Raninen v. Finland*), 20972/92, 16 грудня 1997 року. «Лутценко проти України» (*Lutsenko v. Ukraine*), 6492/11, 3 липня 2012 року. «Навальний та Яшин проти Росії» (*Navalnyy and Yashin v. Russia*), 76204/11, 4 грудня 2014 року. «Мюррей проти Сполученого Королівства» (*Murray v. United Kingdom*), 14310/88, 28 жовтня 1994 року. «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (*Fox, Campbell and Hartley v. United Kingdom*), 12244/86, 30 серпня 1990 року. «Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (*Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*), 9043/05, 29 квітня 2014 року. «Ердоган Ягіз проти Туреччини» (*Erdoğan Yağiz v. Turkey*), 27473/02, 6 березня 2007 р. «Далан проти Туреччини» (*Dalan v. Turkey*), 38585/97, 7 червня 2005 року. «Фахріє Чалішкан проти Туреччини» (*Fahriye Çalışkan v. Turkey*), 40516/98, 2 жовтня 2007 року. «Ранінен проти Фінляндії» (*Raninen v. Finland*), 20972/92, 16 грудня 1997 року. «Скавуццо-Гагер проти Швейцарії» (*Scavuzzo-Hager v. Switzerland*), 41773/98, 7 лютого 2006 року. «Г. Б. проти Швейцарії» (*H B v. Switzerland*), 26899/95, 5 квітня 2001 року. «Г. Б. проти Швейцарії» (*H B v. Switzerland*), 26899/95, 5 квітня 2001 року. «Г. Б. проти Швейцарії» (*H B v. Switzerland*), 26899/95, 5 квітня 2001 року та інші рішення.

Збір доказів. Загальні положення доказування у кримінальному провадженні в Україні. «Імакаєва проти Росії» (*Imakayeva v. Russia*), 7615/02, 9 листопада 2006 року. «Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*), 11901/02, 29 червня 2006 року. «Яллоґ проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], 54810/00, 11 липня 2006 року. «Люді проти Швейцарії» (*Lüdi v. Switzerland*), 12433/86, 15 червня 1992 року. «Перрі проти Сполученого Королівства» (*Perry v. United Kingdom*), 63737/00, 17 липня 2003 року. «Пановітс проти Кіпру» (*Panovits v. Cyprus*), 4268/04, 11 грудня 2008 року. «Тарасов проти України» (*Tarasov v. Ukraine*), 17416/03, 31 жовтня 2013 року. «Яременко проти України» (*Yaremenko v. Ukraine*) 32092/02, 12 червня 2008 року.

Закінчення провадження. Закінчення та завершення досудового розслідування. «Падін Жестозо проти Іспанії» (*Padin Gestoso v. Spain*) (ухв.), 39519/98, 8 грудня 1998 року. «Нацвлішвілі і Тогонідзе проти Грузії» (*Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*), 9043/05, 29 квітня 2014 року. «Краколініґ проти Австрії» (*Krakolinig v. Austria*) (ухв.), 33992/07, 10 травня 2012 року.

Тема 14. Застосування гарантій Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час стадії судового розгляду судом I інстанції та перегляду судових рішень

Особливість розгляду кримінального провадження судом I інстанції та перегляду судових рішень у національному законодавстві.

Автономне тлумачення термінів: «суд» («Дідьє проти Франції» (*Didier v. France*) (ухв.), 58188/00, 27 серпня 2002 року); «суд встановлений законом» («Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Pașcu and Others v. Moldova and Russia*) [ВП], 48787/99, 8 липня 2004 року. «Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*), 63486/00, 4 березня 2003 року; «незалежність суду» («Зюттер проти Швейцарії» (*Sutter v. Switzerland*) [ухв.], 8209/78, 1 березня 1979 року. «Салов проти України» (*Salov v. Ukraine*), 65518/01, 6 вересня 2005 року. «Фруні проти Словаччини» (*Fruni v. Slovakia*), 8014/07, 21 червня 2011 року); «безсторонність» («Норт'є проти Нідерландів» (*Nortier v. Netherlands*), 13924/88, 24 серпня 1993 року, «Рудніченко проти України» (*Rudnichenko v. Ukraine*), 2775/07, 11 липня 2013

року, «Маргуш проти Хорватії» (Marguš v. Croatia) [ВП], 4455/10, 27 травня 2014 року, «Деміколі проти Мальти» (Demicoli v. Malta), 13057/87, 27 серпня 1991 року, «Кипріану проти Кіпру» (Kyprianou v. Cyprus) [ВП] 73797/01, 15 грудня 2005 року. «Лендон, Очаковські-Лоран і Жулі проти Франції» (Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France) [ВП], 21279/02, 22 жовтня 2007 року); «зала судових засідань» («Стенфорд проти Сполученого Королівства» (Stanford v. United Kingdom), 16757/90, 23 лютого 1994 року, «Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia), 2653/13, 4 жовтня 2016 року).

Практики ЄСПЛ щодо питань відкритого та гласного судового засідання. «Ріпан проти Австрії» (Riepan v. Austria), 35115/97, 14 листопада 2000 року. «Гумматов проти Азербайджану» (Hummatov v. Azerbaijan), 9852/03, 29 листопада 2007 року. «Краксі проти Італії (№2)» (Craxi v. Italy), 25337/94, 17 липня 2003 року. «Ермі проти Італії» (Hermi v. Italy) [ВП], 18114/02, 18 жовтня 2006 року. «Пічугін проти Росії» (Pichugin v. Russia), 38623/03, 23 жовтня 2012 року.

Практичні аспекти доказування у суді. «Навальний і Офіцеров проти Росії» (Navalnyy and Ofitserov v. Russia), 46632/13, 23 лютого 2016 року. «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. United Kingdom), 18731/91, 8 лютого 1996 року. «О'Доннелл проти Сполученого Королівства» (O'Donnell v. United Kingdom), 16667/10, 7 квітня 2015 року. «Сондерс проти Сполученого Королівства» (Saunders v. United Kingdom), 19187/91, 17 грудня 1996 р. «Шеннон проти Сполученого Королівства» (Shannon v. United Kingdom), 6563/03, 4 жовтня 2005 року. «Яллох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany) [ВП] 54810/00, 11 липня 2006 року. «Пічугін проти Росії» (Pichugin v. Russia), 38623/03, 23 жовтня 2012 року. Тест справи Аль-Хаваджа (щодо свідків). «Бьоніш проти Австрії» (Bönisch v. Austria), 8658/79, 6 травня 1985 року.

Стандарт «поза розумним сумнівом». «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. (заява № 42310/04). «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р. (заява № 30663/04). «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 р.

Реалізація захисту під час судового розгляду. Забезпечення права на захист у кримінальному процесі із урахуванням практики ЄСПЛ. Право мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту («Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia), 26986/03, 15 листопада 2007 року.). «Маточча проти Італії» (Mattoccia v. Italy), 23969/94, 25 липня 2000 року. «Водель проти Франції» (Vaudelle v. France), 35683/97, 30 січня 2001 року. «Садак і інші проти Туреччини» (Sadak and Others v. Turkey), 29900/96, 17 липня 2001 року. «Феррарі-Браво проти Італії» (Ferrari-Bravo v. Italy), 9627/81 (ухв.), 14 березня 1984 року. «Бонці проти Швейцарії» (Bonzi v. Switzerland) (ухв.), 7854/77, 12 липня 1978 року, DR 12, 185.

Судові документи. Вирок. Необхідність наведення мотивів. «Такске проти Бельгії» (Taхquet v. Belgium) [ВП], 926/05, 16 листопада 2010 року. «Гаджіанастасіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece), 12945/87, 16 грудня 1992 року. «Салов проти України» (Salov v. Ukraine), 65518/01, 6 вересня 2005 року.

Призначення покарання. Ніякого покарання без закону. «Non bis in idem»

«Ілашку та інші проти Молдови і Росії» (Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia) [ВП], 48787/99, 8 липня 2004 року.

Апеляційне та касаційне провадження. «Дорадо Баулде проти Іспанії» (Dorado Baúlde v. Spain) (ухв.), 23486/12, 1 вересня 2015 року. «Росс проти Сполученого Королівства» (Ross v. United Kingdom) (ухв.), 11396/85, 11 грудня 1986 року. Баяр і Гюрбюз проти Туреччини (Bayar and Gürbüz v. Turkey), 37569/06, 27 листопада 2012 р. «Кромбах проти Франції» (Krombach v. France), 29731/96, 13 лютого 2001 року.

Тема 15. Актуальні теоретичні та практичні проблеми визнання ЄСПЛ недопустимими доказів у кримінальному провадженні.

Визнання доказів недопустимими за національним законодавством.

Доктрина «плодів отруєного дерева». Справа «Драгош Іоан Русу проти Румунії» (Заява № 22767/08): рішення Європейського суду з прав людини від 31.10.2017. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2011. Справа «Гефген проти Німеччини» (Заява № 22978/05): Рішення від 30.06.2008. Справа «Яременко проти України (№ 2)» (Заява № 66338/09): рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2015 р. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Цвік проти Польщі» (заява №31454/10) від 05.11.2020 р.

Провокація злочину: тест на встановлення. «Люди проти Швейцарії» (Заява № 12433/86); «Тейшейра де Кастро проти Португалії» (Заява № 25829/94); «Раманаускас проти Литви» (Заява № 74420/01); «Калабро проти Італії» (Заява № 59895/00); «Ваньянь проти Російської Федерації» (Заява № 53203/99).

4. Структура вивчення навчальної дисципліни

4.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	У тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.	8	1	1	–	–	6	10	2	2	-	-	6
2.	Тлумачення Конвенції ЄСПЛ та юридична природа рішень ЄСПЛ	8	1	1	–	–	6	7	-	-	-	-	7
3.	Право на життя	10	2	2	–	–	6	11	2	2	-	-	7
4.	Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання	10	2	2	–	–	6	7	-	-	-	-	7
5.	Право на свободу та особисту недоторканість	10	2	2	–	–	6	7	-	-	-	-	7

6.	Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції	10	2	2	–	–	6	7	-	-	-	-	7
7.	Свобода думки, совісті і релігії	8	1	1	–	–	5	7	-	-	-	-	7
8.	Свобода вираження поглядів та свобода зібрань та об'єднання	8	1	1	–	–	5	7	-	-	-	-	7
9.	Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту	9	2	2	–	–	5	9	2	-	-	-	7
10.	Захист права власності	9	2	2	–	–	5	11	2	2	-	-	7
11.	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄСПЛ у контексті кримінальних проваджень.	11	2	2	-	-	7	20	-	-	-	-	20
12.	Загальновизнані міжнародні стандарти та принципи кримінального провадження в галузі прав людини	16	4	4	-	-	8	19	2	2	-	-	10
13.	Застосування гарантій Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час досудового розслідування	17	4	4	-	-	9	19	2	2	-	-	10

14.	Застосування гарантій Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час стадії судового розгляду судом I інстанції та перегляду судових рішень	18	4	4	-	-	10	19	2	2	-	-	10
15.	Актуальні теоретичні та практичні проблеми визнання ЄСПЛ недопустимими доказів у кримінальному провадженні.	15	4	2	-	-	9	20	2	-	-	-	18
	Всього:	165	34	32	-	-	99	165	16	12	-	-	137

4.2. Аудиторні заняття

4.2.1. Аудиторні заняття (лекції, семінарські (практичні, лабораторні) заняття) проводяться згідно з темами та обсягом годин, передбачених тематичним планом.

4.2.2. Плани лекцій з передбачених тематичним планом тем визначаються в підрозділі 1.2 навчально-методичних матеріалів з дисципліни.

4.2.3. Плани семінарських (практичних, лабораторних) занять з передбачених тематичним планом тем, засоби поточного контролю знань та методичні рекомендації для підготовки до занять визначаються в підрозділі 1.3 навчально-методичних матеріалів з дисципліни.

4.3. Самостійна робота студентів

4.3.1. Самостійна робота студентів включає аналіз правових висновків ЄСПЛ у певних категоріях справ та складення пакету документів до фабули справи.

4.3.2. Завдання для самостійної роботи студентів та методичні рекомендації до їх виконання визначаються в підрозділі 1.4 навчально-методичних матеріалів з дисципліни.

5. Методи навчання та контролю

Під час лекційних занять застосовуються:

- 1) традиційний усний виклад змісту теми;
- 2) слайдова презентація.

На семінарських та практичних заняттях застосовуються:

дискусійне обговорення проблемних питань;
вирішення ситуаційних завдань;
складання окремих видів заяв, заперечень, декларацій;
презентація виконаних аналізу правових висновків ЄСПЛ за завданою тематикою.
Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни проводиться у формах:

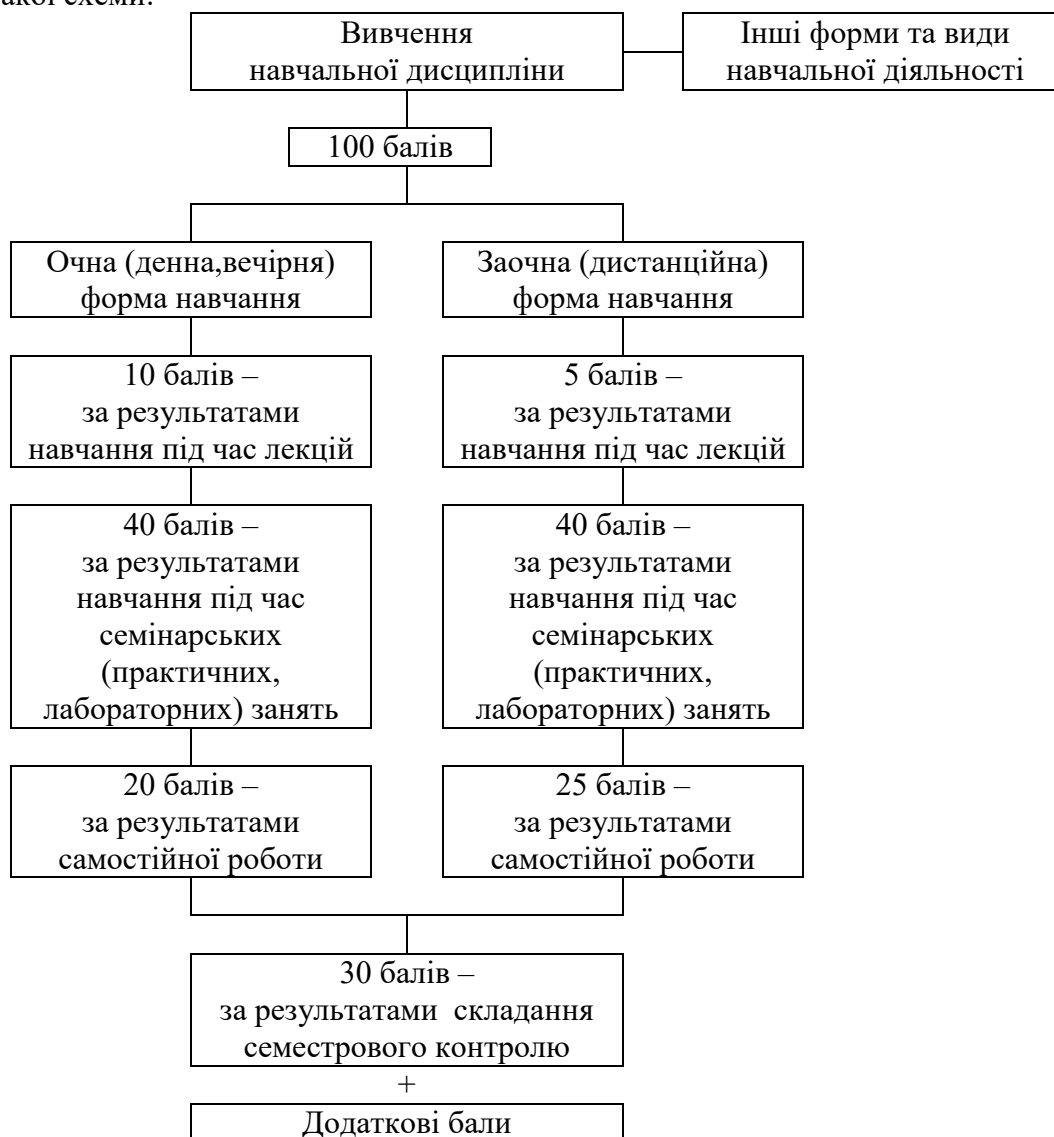
- 1) усне або письмове (у тому числі тестове) бліц-опитування студентів щодо засвоєння матеріалу попередньої лекції;
- 2) усне або письмове (у тому числі тестове) опитування на семінарських заняттях;
- 3) виконання поточних контрольних робіт у формі тестування;
- 4) складання окремих видів заяв, заперечень, декларацій;
- 5) захист підготовленого публічного виступу.

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі екзамену, що проводиться письмово або з використанням комп'ютерних технологій.

Структура екзаменаційного білету включає три теоретичних питання.

6. Схема нарахування балів

6.1. Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

7. Рекомендовані джерела

7.1. Основні джерела

1. Белоусов Ю. Л., Блага А. Б., Житний О. О., Захаров Є. Ю., Кобзін Д. О., Мармазов В. Є. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики суду в діяльності органів внутрішніх справ України / [Ю. Л. Белоусов, А. Б. Блага, О. О. Житний, Є. Ю. Захаров, Д. О. Кобзін, В. Є. Мармазов]. К. : Цифра, 2008. 324с.

2. Бущенко А. П. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці / Харківська правозахисна група. Х. : Права людини, 2007. 215с.
3. Бущенко А. П. Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини / А. П. Бущенко Х. : Права людини, 2009. 412с.
4. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини / А.П. Бущенко 2. вид., випр. та доп. Х. : Права людини, 2008. 432с.
5. Вибрані рішення Європейського Суду з прав людини (1993-2002рр.)/Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип.. 3. Харків: "Консум". 2003. 464с.
6. Вибрані справи Європейського суду з прав людини / [Ю. Зайцев (уклад.), О. Павліченко (уклад.)]. 2.вид. К. : Фенікс, 2004. 223 с. Вип. 1 К. : Фенікс, 2004 223 с. Вип. 2 К. : Фенікс, 2004 273 с. Вип. 3 К. : Фенікс, 2006 142 с. Вип. 4 К. : Фенікс, 2006 399 с. Вип. 5 К. : Фенікс, 2007 656 с. Вип. 6 К. : Фенікс, 2008 336 с.
7. Вибрані справи Європейського суду з прав людини: Стаття 10 Європейської конвенції з прав людини / Ю. Зайцев (уклад.), О. Павліченко (уклад.). К. : Фенікс, 2004. 93 с.
8. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. Пер. з англ. К.: Арттек, 1997. 624 с.
9. Дмитриченко І. В. Звернення громадян та неурядових організацій до Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посібник / Національний ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова; Благодійний фонд "Центр правової освіти" Миколаїв : Атол, 2006. 59 с.
10. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / Спілка адвокатів України ; Рада Європи ; Міжнародний центр з юридичного захисту прав людини / О.Л. Жуковська (уклад.і наук.ред.). К. : ЗАТ "Віпол", 2004. 960 с.
11. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з протоколами (1950 р.) підписана 28.07.1951, ратифікована Україною 10.01.2002. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Європейський суд з прав людини: Організація, діяльність, процес / В.В. Лутковська (відп.ред.), І. Шевчук (упоряд.). К. : Праксис, 2005. 166 с.
13. Європейський Суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. 16 с.
14. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2013. 228 с.
15. Паліюк В. Практика застосування судами України конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Паліюк // Юстиніан. URL: www.justinian.com.ua/article.php?id=248.
16. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. URL: www.eurocourt.org.ua/.
17. Практична рекомендація застосування ст. 41 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод «Вимоги щодо справедливої сатисфакції». URL : https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_UKR.pdf.
18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
19. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та

Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>.

20. Протокол 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804.

21. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059.

22. Протокол № 1 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ратифікований від 17.07.1997 р.). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535

23. Протокол № 12 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537.

24. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802.

25. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами від 5 жовтня 2015 р. URL : http://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.

26. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. URL: www.coe.kiev.ua/.

27. Рішення Європейського суду з прав людини. URL: helsinki.org.ua/index.php?r=a1b8.

28. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини". / Фурса С. Я., Фурса Є. І. К. : Видавець Фурса С.Я., 2007. 52 с.

29. Шевчук С. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі / С. Шевчук К. : Реферат, 2005. 192 с.

30. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук Вид. 2-е, виправ., доп. К. : Реферат, 2007. 848 с.

31. Щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Лист Департаменту державної виконавчої служби від 24.07.2006р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/>

7.2. Допоміжні джерела

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика. К. : Києво-Могилян. акад., 2007. 383 с.

2. Битяк Ю. П., Яковюк І.В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 80–93.

3. Брус І. І. Реалізація принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Юридич-ний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 216–218.

4. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Іван-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.

5. Говін, А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. К. : Логос, 2012. 369 с.

6. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсацій порушення державою прав людини. Інформаційно-аналітичний звіт / М. Гнатовський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. К. : Атіка, 2011. 184 с.

7. Застосування Європейської конвенції з прав людини при розгляді в судах господарських справ: посібник для суддів / І. Ліщина, Т. Фулей, Х. Хембах. К.: Істина, 2011. 208 с.

8. Іваницький А. М. Правова природа майна юридичних осіб у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вчені

записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 2. С. 25-29.

9. Коста Ж.-П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі. Право України. 2011. № 7. С. 11–15.

10. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. Киев : Истина, 2010. 480 с.

11. Мармазов В. Є. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод в юриспруденції Європейського суду з прав людини. К. : Юридична книга, 2002. 400 с.

12. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]. К. : Видавничий дім «Промінь», 2010. 722 с.

13. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

14. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

15. Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державно-го будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. К.: АОК, 2012. 164 с.

16. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва. К.: Арт-Дизайн, 2015.

17. Циганюк Ю. В. Доктрина «плодів отруйного дерева» у кримінальному процесуальному законодавстві України. Вісник кримінального судочинства. 2019. № 2. С. 54-67.

8. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://fidic.org/>
2. <http://vdkn2.tail.ru/site/ru/international-freight-transportation/carriage-documents>
3. <http://www.ccu.gov.ua/>
4. <http://www.imf.org/external/russian/>
5. <http://www.rada.gov.ua>
6. <http://www.ucci.org.ua>
7. <http://www.unidroit.org/news>
8. <http://www.worldbank.org/ru/about/what-we-do/brief/ibrd>
9. <https://minjust.gov.ua>
10. <https://rada.gov.ua/>
11. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>
12. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>
13. <https://www.venice.coe.int/webforms/events/>
14. <https://www.wto.org/>

Рекомендовані онлайн курси (неформальна освіта):

Admissibility criteria in applications submitted to the European Court of Human Rights - <https://help.elearning.ext.coe.int/course/view.php?id=1671>

Introduction to the ECHR and the ECtHR - <https://help.elearning.ext.coe.int/course/view.php?id=1663>

Pre-trial investigation and the ECHR - <https://help.elearning.ext.coe.int/enrol/index.php?id=1750>

Right to Liberty and Security - <https://help.elearning.ext.coe.int/enrol/index.php?id=1783>
Right to Respect for the Private and Family Life -
<https://help.elearning.ext.coe.int/enrol/index.php?id=1890>
Європейський механізм захисту прав людини. - <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR101+hr101/about>
Європейський механізм захисту прав людини. Частина 2 - <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR201+hr201/about>
Права людини в дії - <https://vumonline.ua/course/human-rights/>